

ТАҚРИЗИ

муқарризи расмӣ ба диссертатсия ва автореферати Насимов Нуриддин Исоевич дар мавзуи «Пажухиши лингвофолклористикаи Сари Хосор (чанбаҳои овоӣ ва вожагонӣ)» барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои филологӣ аз рӯйи ихтисоси 10.02.00 – Забоншиносӣ (10.02.01 – Забони тоҷикӣ). – Душанбе, 2024. – 404 с.

Дар забоншиносии тоҷик масъалаҳои мухталифи мавзуҳои баҳси забони тоҷикӣ ва лаҳҷаҳои он аз ҷониби донишмандон ба риштаи таҳқиқ кашида шудааст. Омӯзиши мавзуи диссертатсияи мазкур бошад, қадами нахустин ва мубрамest дар таҳқиқи лингвофолклористикаи тоҷик. Диссертант ба ҳамин мақсад кӯшидааст, ки аз назари масъалаҳои лингвофолклористӣ комилан вижагиҳои хоссаи чанбаҳои овоӣю вожагонии матнҳои фолклории Сари Хосорро таҳқиқ намояд. Зеро бо пуррагӣ омӯхтани самтҳои мухталифи масъалаҳои лингвофолклористии забони матнҳои фолклории Сари Хосор метавонанд чандин қорҳои хурду бузурги илмии дигарро фаро гиранд.

Доираи пажухиши мавзуи мазкур дар мундариҷаи диссертатсия ифода ёфтааст, ки аз муқаддима, 4 боб, 28 фаслу зерфасл, рӯйхати адабиёт иборат буда, дар умумии 404 саҳифаро дар бар гирифтааст.

Мавзуи пажухиш ба самти забоншиносӣ ва шиносномаи ихтисоси илмии 10.02.01 – Забони тоҷикӣ комилан мувофиқат менамояд.

Дар муқаддимаи диссертатсия қулли бандҳои муқаррарӣ шомил буда, дар он муаллиф мубрамию аҳаммияти қорро асоснок намуда, дараҷаи омӯзиши мавзӯ, мақсаду вазифаҳо, асосҳо ва аҳаммияти назариявию амалӣ, усулҳо ва навовариҳои илмии таҳқиқ, нуктаҳои асосии барои ҳимоя пешниҳодшаванда ва манбаи истифодаи матнҳои фолклории Сари Хосорро нишон додааст.

Боби якуми диссертатсия «Масъалаҳои назариявӣ дар робита ба забон, фолклор ва лингвофолклористика» аз чор фасл иборат аст. Дар фасли якум – «Назаре ба таърихи пажухиши забон, фолклор ва

лингвофолклористика» оид ба таърихи омӯзиши забон, бахусус забони тоҷикӣ, фолклор ва лингвофолклористика сухан меравад.

Фасли дуюми боби якум «Перомуни соҳиби забону муаллифи фолклор» муҳиммияти забону фолклор ва халқро дар бар мегирад.

Дар фасли сеюми боби якум «Мундариҷа ва сохтори забонии матнҳои фолклории Сари Хосор» оид ба омӯзиши муштарақ, пайвасту ҳамзамони фолклор ва забони он ҳамчун мавзӯи асосии баҳси лингвофолклористика сухан меравад. Зимни омӯзиши матнҳои фолклорӣ бештар ба ҷанбаҳои забонии он, бахусус диалектизмҳо, ки хоси гуфтугӯи мавзӯ ва минтақаҳои гуногун мебошад, тавачҷуҳ зоҳир карда шудааст.

Фасли чоруми боби якум зери унвони «Пажӯҳиши суруди «Ман доғ»-и Сари Хосор аз нигоҳи лингвофолклоролистӣ» ба таҳқиқи комили намунавии лингвофолклористии матни фолклории суруди мазкур бахшида шудааст.

Дар натиҷа аён гардид, ки суруди «Ман доғ» ҳамчун матни фолклорӣ бо лаҳҷаи суруда шуда, дар он хусусиятҳо, оҳанг ё шеваи гуфтори халқ, лаҳзае аз расму оини даравгарӣ ва ҳамчунин эҳсоси равонии мардум инъикос ёфтааст. Аз ин рӯ, барои таҳкими таҳқиқи масъалаҳои вобаста ба лингвофолклористика сарчашмаи муносиб ба шумор меравад.

Боби дуюми диссертатсия «Назари лингвофолклористӣ ба хусусиятҳои овозии фолклори Сари Хосор» аз панҷ фасл иборат аст.

Фасли якум – «Омори овозии фолклори Сари Хосор» таҳқиқи истифодаи шумораи овозҳо ва мавқеи онҳо дар бар гирифта, маълум карда шудааст, ки фолклори Сари Хосор дар доираи 7717 номгӯи калимаҳо бо назардошти иловаи морфемаҳои тобиши маъно ва алоқасоз маҷмуан бо шумули 3 шумора (рақам) 28701 калимаро дар бар мегирад, ки ин аз 132963 овоз иборат мебошад.

Фасли дуюми боби дуюм бо номи «Сохти овозии диалектизмҳои якҷиҷой» иншо шудааст.

Фасли сеюми боби дуюми диссертатсия «Овозҳои маънодор ва

ёридиҳанда» ном дорад. Дар забони тоҷикӣ фонемаҳо ё овозҳои алоҳида ҳастанд, ки ба гурӯҳи калимаҳо дохил шуда, маъно ё тобишҳои гуногун маъноиро ифода меkunанд.

Унвони фасли чоруми боби дуюм «Мавқеи овози *ъ*» номгузорӣ шудааст. Дар фолклори Сари Хосор овози ҳалқии нарми *ъ* бо назардошти омори зиёда аз бутун дар 5940 калима 6770 маротиба омадааст. Аз ҷумла дар номгӯи зиёда аз 30 калима бо овози аслии *ъ* (сакта) 380 маротиба бо назардошти шаклҳои адабию лаҳҷавиашон омадааст: алвидоъ, аъзо, баъд, дафъ, даъват, қалъа, Каъба, Қуръон, матоъ, маъшук, минбаъд, наъл, наъра, раъно, суръат, таънасор, чамъ, эътибор, яъне.

Баъд очаш омад, ай гард чъмоша чъқид [ОЭДК, с. 324].

Фасли панҷуми боби дуюм «Ҳодисаҳои овози дар фолклори Сари Хосор» ном дошта аз чор зерфасл иборат аст. Зерфасли якуми он «Афзоиши овозҳо дар фолклори Сари Хосор» унвон дорад. Омӯзиш ва таҳқиқи ҳодисаҳои фонетикӣ, аз ҷумла афзоиш, афтидан, бадалшвай, дуршавӣ (диссимилятсия), монандшавӣ (ассимилятсия), тахфиф ва ҷойивазкунии овозҳо ҳам мавзӯи баҳси баҳши фонетикаи илми забоншиносӣ ва ҳам яке аз соҳаҳои илми лингофолклористика маҳсуб меёбад.

Зерфасли дуюми фасли панҷуми боби дуюм «Афтидани овозҳо (дар мисоли решаи калимаҳо)» номгузорӣ шудааст. Бахусус ҳодисаи фонетикӣ мазкур дар лаҳҷа ва шеваҳо бештар ба назар мерасад. Фолклор ё матнҳои фолклорӣ, ки асосан аз забони гуфтугӯӣ ё нутқи халқ – мардум сабт мешаванд, аз ин ҳодисаҳо хориҷ нест.

Зимни омӯзиши ҳодисаи фонетикӣ афтидани овозҳо дар фолклори Сари Хосор дар мадди аввал афтидани овозҳо аз решаи калимаҳо ба эътибор гирифта шуд. Зеро шумораи калимаҳои, ки бо афтидани овозҳо дар маҷмӯъ истифода гардидаанд, зиёда аз 4000 ададро дар доираи номгӯи бештар аз 700 калима ташкил доданд.

Зерфасли сеюми фасли панҷуми боби дуюми диссертатсия «Монандшавӣ, дуршавӣ ва ҷойивазкунии овозҳо» оид ба ҳодисаи

фонетикии монандшавӣ (ассимилятсия), дуршавии (диссимиялтсия) ва ҷойивазкунии фонемаҳо (овозҳо) дар фолклори Сари Хосор баҳс мекунад. Ҳодисаи монандшавии овозҳо на он қадар калимаҳои зиёдро дар бар гирифт: **амбар** – анбар, **амбър** – амбӯр, **барқаст** – барқасд.

Зерфасли чоруми фасли панҷуми боби дуюм – «Табдили овозҳо» боз ба ду бахш ҷудо мешавад, ки бахши якуми он «Табдили овозҳои садонок» ном дорад.

Табдили овозҳо ин бадалшавии овозҳоро дар таркиби як морфема дар мавридҳои гуногуни истеъмоли он (дар таркиби калима ва ибораҳои гуногун)-ро мефаҳмонад. Дар фолклори Сари Хосор дар номгӯи бештар аз 250 калима зиёда аз 2000 маротиба табдили овозҳо ба назар расид.

Бахши дуюми зерфасли чоруми фасли панҷуми боби дуюм «Табдили овозҳои ҳамсадо»-ро дар бар мегирад. Намунаи мисолҳои табдили овозҳои ҳамсадо аз рӯи тартиби ҷойгирии овозҳо дар алифбо оварда шудаанд. Мушоҳида мегардад, ки дар фолклори Сари Хосор бештар овози **б** ба **в** дар мавридҳои гуногун – оғоз, байн ва охири калимаҳо табдил гардидааст: **вар** – бар, **вардор** – бардор, **вегай** – бегоҳи, **ведор** – бедор, **авр** – абр, **биёвӣ** – биёбӣ, **бохавар** – бохабар, **ов** – об, **тавак** – табақ, **хавар** – хабар; **афтов** – Офтоб, **имшав** – имшаб, **лав** – лаб, **хов** – хоб, **чув** – чӯб, **шав** – шаб.

– *Ай лаву даҳани ма гапи хуб намероя...* [ОЭДК, с. 16].

Зиёда аз 15 овози ҳамсадо ба ҳамсадои дигар табдил шудааст.

Зерфасли панҷуми фасли панҷуми боби дуюм, ки «Тахфифи овозҳо» боз бахшҳои тахфифи овозҳо бахшида шудааст.

Боби сеюм «Ҷанбаҳои вожагонии фолклори Сари Хосор аз нигоҳи лингвофолклористӣ» аз шаш фасл иборат аст. Фасли якум «Калимаҳои аслии хоси маҳзани асосии луғавии забони тоҷикӣ дар фолклори Сари Хосор» ном дорад. Фолклори Сари Хосор, ки зиёда аз 7700 ногӯӣ калимаро дар бар мегирад, ба истисноии диалектизмҳои лексикӣ ва калимаҳои иқтибосӣ 7000 ададаш (91,0 фоизашро) калимаҳои аслии тоҷикӣ мебошад, ки ба истилоҳ ҳам умумихалқӣ, ҳам умумитоҷикӣ ва ҳам

умумиистеъмоли маҳсуб меёбанд.

Фасли дуюми боби сеюм «Калимаҳои серистеъмоли фолклори Сари Хосор» фаро мегирад. Калимаҳои серистеъмом аз рӯи шумораи зиёда аз 50 маротиба дар матнҳои фолклории Сари Хосор бо истифодаи такрорёбии решагӣ ё асосашон, новобаста аз шаклҳои лаҳҷавӣ ва иловаи пешванду пасвандҳои шаклсозу бандакҳо, муайян карда шуданд, ки 47 адад аст: Аллоҳ, Худо, агар, аз, ака, акнун, ба, бача, баъд, биё, бой, боло, гирифтани, гуфтани, дар, деҳқон, доштан, ду, духтар, ин, кардан, кашидан, ки, ман, об, омадан, охир, подшоҳ, рафтани, рӯз, ту, ӯ (у), худ, ҳамин, ҳамон, чӣ, чавон, шудани, эй.

Дар ҷамъ 47 калимаи мазкур дар матнҳои фолклорӣ 11621 маротиба омадаанд, ки 41,0 фоиз аз шумораи маҷмуи калимаҳо (28701 адад) ва дар доираи номгӯи калимаҳо (7717 адад) 0,61 фоизро ташкил медиҳад.

Дар диссертатсия фасли сеюми боби сеюм бо номи «Лексикаи динӣ дар назми фолклори Сари Хосор» дарҷ ёфтааст. Лексикаи динӣ дар матнҳои фолклории назмӣ аз 263 калима иборат буда, 4 фоизи маҷмуи калимаҳои назми фолклорро ташкил медиҳад.

Фасли чорум, панҷум ва шашуми боби сеюм «Синонимҳо», «Омонимҳо» ва «Антонимҳо» дар бар мегиранд.

Боби чоруми диссертатсия «Диалектизмҳо дар фолклори Сари Хосор» ном дошта, аз шаш фасл иборат аст. Фасли якум ба «Мавқеи диалектизмҳо дар фолклори Сари Хосор» бахшида шудааст. Нахуст дар бораи диалектизмҳо (калимаҳои лаҳҷавӣ) сухан меравад, ки яке аз мавзӯи ва масъалаҳои асосии омӯзиши илми лингвофолклористика ба ҳисоб меравад. Диалектизмҳо дар забони адабӣ ва асарҳо бо мақсади тавсифи нутқи қаҳрамонон ё намоёндагонӣ ягон мавзӯ, аз ҷумла маҳаллаҳо, деҳот, ноҳия, шаҳр, минтақа ва вилоятҳо истифода мешаванд.

Диалектизмҳо дар фолклори Сари Хосор мавқеи муҳим ва хосдоранд. Дар матнҳои фолклории назмӣ, насрӣ ва драмавӣ бештар аз 3500 номгӯи ва ҷамъан 13500 калимаро (47 фоизро) – диалектизмҳо ташкил медиҳад.

Фасли дуюми боби чорум «Диалектизмҳои лексикӣ» ном дорад. Аз назари лингвофолклористӣ оид ба омӯзиш, таҳқиқ ва таҳлили диалектизмҳои лексикӣ дар фолклор ё эҷодиёти халқи тоҷик (ва ё ибораи маъмулии эҷодиёти даҳанакии халқ) асари илмии мукаммале дастрас нагардид.

Дар матнҳои фолклории Сари Хосор бештар аз 70 номгӯи диалектизмҳои лексикӣ бо такрори баъзе калимаҳо афзунтар аз 170 маротиба омадааст.

Унвони фасли сеюми боби чорум «Диалектизмҳои фонетикӣ» мебошад. Диалектизмҳои фонетикӣ калимаҳои лаҳҷавӣ ё решаҳои асосҳои феълӣ шумурда шудааст, ки дар натиҷаи ҳодисаҳои фонетикӣ ба тағйироти овозӣ дучор гардидаанд. Ва фолклори Сари Хосор номгӯи зиёда аз 1100 диалектизми фонетикӣ бо такрори бештар аз 5500 калима дар бар мегирад.

Зерфасли якуми фасли сеюми боби чорум бо номи «Таснифи диалектизмҳои фонетикӣ» иншо гардидааст. Диалектизмҳои фонетикӣ фолклори Сари Хосор бо назардошти хусусиятҳои лексикӣ, морфологӣ, ономастикӣ ва семантикӣ зиёда аз 1000 номгӯи калимаро дар бар мегирад, ки беш аз 5500 маротиба дар назму наср такрор омадаанд. Бинобар ин, дар доираи номгӯи онҳо аз рӯи баъзе ҷиҳатҳои забонӣ, аз ҷумла ифодаи ном, маъно ва мансубият ба ҳиссаҳои нутқ ба гурӯҳҳо ҷудо карда шудаанд. Аксари диалектизмҳои фонетикӣ ба исмҳо марбутанд.

Зерфасли дуюми фасли сеюми боби чорум «Диалектизмҳои фонетикӣ ва иқтибосӣ» номгузорӣ шудааст. Лингвофолклористика кулли мавзӯҳои баҳси соҳа, самт ва паҳлуҳои мухталифи забони фолклорро ҳамаҷониба, дар доираи имконият аз рӯи жанрҳои фолклорӣ меомӯзад. Дар фолклори Сари Хосор калимаҳои иқтибосии арабии зиёд мушоҳида гардид, ки ба шакли лаҳҷавӣ омадаанд. Ва онҳо аз рӯи мавзӯҳои баҳси забони тоҷикӣ ба гурӯҳҳо тасниф шудаанд.

Фасли чоруми боби чорум «Диалектизмҳои морфологӣ» буда, зеро ин унвон диалектизмҳои ворид карда шудаанд, ки асосан морфемаҳои

шаклсоз, аз ҷумла пасванд, пешванд ва бандакхоро дар бар мегиранд.

Фасли панҷуми боби чорум «Диалектизмҳои морфологӣ-синтаксисӣ» ном дорад. Мавзӯи мазкур бинобар он чунин ном гирифтааст, ки онҳо асосан воҳидҳо, морфемаҳо ё ҷузъҳои морфологиеро дар бар мегирад, ки бештар зимни гуфтугӯ ва ташаккули воҳидҳои синтаксисӣ, аз қабилӣ ибораю ҷумлаҳо истифода мегарданд.

Дар фолклори Сари Хосор дар калимаҳои, ки бо овозҳои садонокӣ -а ва -о ба итмом мерасанд, ба ҷойи бандакӣ изофии -и овози -й (йот) омадааст: атай, бачай, бобой, донай, заминой, касабай, миёнай, очай, риштай, танай, хонай, чашмой.

– *Акаҷон, ай очай ма (хабар) бьгу, очай ма чӣ таврай?* [ОЭДК, с. 321].

Унвони фасли шашуми боби чорум «Диалектизмҳои фразеологии феълӣ» мебошад. Зери мафҳуми диалектизмҳои фразеологии феълӣ дар назар дошта шудааст, ки феълҳо дар қулли фразеологизмҳо ё ибораҳои рехта дар шакли адабӣ омадаанд ва феъл ё яке аз ҷузъҳои дигари фразеологизмҳо шакли лаҳҷавӣ – диалектизмро доранд.

Диалектизмҳои фразеологии феълӣи фолклори Сари Хосор аз рӯйи хелҳои диалектизм ва жанрҳо ба гурӯҳҳо ҷудо карда шуданд.

Дар бахшҳои хулоса ва тавсияҳо оид ба истифодаи амалии диссертатсия Насимов Н.И. натиҷагирӣҳои таҳқиқи худро ба таври мушаххас дар 27 ва 9 банд баён мекунад, ки ҳар яке онҳо заминаҳои устувори илмӣ дошта, қобили эътимод мебошанд. Илова бар ин, диссертатсия, дар мачмуъ, дар сатҳу савияи илми забоншиносӣ таълиф гардидааст ва он, воқеан, метавонад дар таҳқиқи лингвофолклористии забонҳои фолклорӣи тоҷик саҳифаи навро боз намояд.

Рӯйхати адабиёт фарогири 475 адад адабиёти мухталиф мебошад.

Таълифоти илмӣ доктара аз 3 монография, 2 луғат ва 24 мақолаи илмӣ, аз ҷумла 20 мақолаи дар нашрияҳои илмӣ тақризишавандаи ҚОА-и Ҷумҳурии Тоҷикистон нашршуда иборатанд ва нуктаҳои асосию натиҷаҳои таҳқиқотро фаро мегиранд.

Автореферати диссертатсияи доктории мазкур мувофиқи талаботи Комиссияи олии аттестатсионии азди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия гардида, мазмуну муҳтавои диссертатсия ва автореферат ба ихтисоси 10.02.00 – Забоншиносӣ (10.02.01 – Забони тоҷикӣ) мутобиқат мекунад ва ба самтҳои афзалиятноки рушди илм иртиботи қавӣ доранд.

Диссертатсия метавонад барои таҳияи рисолаҳои магистриву номзадӣ ва докторӣ, инчунин таълифи фарҳангҳои лингвофолклористӣ, диалектологӣ ва фразеологӣ, дастуру барномаҳои таълимӣ, хондани курсу семинарҳои махсус аз фанҳои забоншиносӣ, фолклоршиносӣ ва шевашиносӣ дар факултетҳои филологии муассисаҳои олии таълимӣ истифода шавад.

Хуллас, диссертатсияи мазкури унвончӯ – Насимов Н.И. аҳамияти илмиву назариявӣ ва амалиро доро буда, вале дар он баъзе норасоӣҳо низ ба назар расид, ки ислоҳи онҳо ба манфиати кор хоҳад буд:

1. Дар диссертатсия баъзан хатоҳои имлоӣ воমেҳӯранд: заруртҳои (с. 5), умуминазирӣ (с. 8), ҳадқ (с. 11), таҳаввулот (с. 12), гурӯҳбанлдии (с. 12), забоншниси (с. 27), ногӯӣи (с. 179), Сори Хосор (с. 183), ифола (с. 292) ва ғайраҳо.

2. Дар диссертатсия тафсири истилоҳи «фолклор» чандин маротиба такрор омадааст (дис. с. 25, с. 36, с. 195).

3. Ҳамчунин ба асари забоншинос Р. Саидов «Воҳидҳои фразеологӣ дар назми халқӣ» такроран борҳо ишора гардидааст (дис. с. 5, 8, 30, 50, 338).

4. Баъзе маврид мисолҳо пайҳам аз 5-то зиёд оварда шуданд (дис. с. 79, 83, 84).

Аммо эроду дархостҳои мазкур арзиши илмии диссертатсияро коста нахоҳанд кард ва онҳо хусусияти тавсия доранд.

Унвонҷӯй вазифаҳои дар наздаш гузоштаро бомуваффақият иҷро карда, ба ҳадафи пажӯҳиш расидааст.

Бинобар ин, диссертатсияи Насимов Нуриддин Исоевич дар мавзӯи «Пажӯҳиши лингвофолклористикаи Сари Хосор (чанбаҳои овой ва вожагонӣ)» барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои филологӣ аз рӯйи ихтисоси 10.02.00 – Забоншиносӣ (10.02.01 – Забони тоҷикӣ) таҳқиқоти анҷомёфта ва ба талаботи санадҳои меъёрии ҳуқуқии дахлдори Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва бандҳои 32-35-и «Тартиби додани дараҷаҳои илмӣ», ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30-юми июни соли 2021, № 267 тасдиқ гардидааст, қомилан ҷавобгӯ буда, муаллифи он барои дарёфти дараҷаи илмии доктори илмҳои филологӣ аз рӯйи ихтисоси 10.02.00 – Забоншиносӣ (10.02.01 – Забони тоҷикӣ) сазовор аст.

Муқарризи расмӣ:

доктори илмҳои филологӣ,

профессори кафедраи забони ҳозираи

руси Донишгоҳи славянии

Россия-Тоҷикистон

Салимов Рустам Давлатович

Нишонӣ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон,

ш. Душанбе, к. Н. Қаробоев, 102, х. 190

Донишгоҳи славянии Россия-Тоҷикистон,

тел.: (+992) 934789676

Email: www.s83@mail.ru

Имзои Салимов Рустам Давлатовичро

тасдиқ менамоям:

Сардори раёсати кадрҳои

Донишгоҳи славянии Россия-Тоҷикистон

17 сентябри соли 2024

Раҳимов А.А.